

MÕNINGAID TÄHELEPANEKUID PARALLELISMI KOHTA KREUTZWALDI «KALEVIPOJAS»

A. Koemets

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Fr. R. Kreutzwaldi eluajal ei olnud veel täielikult tundma õpitud eesti regivärsilise rahvalaulu struktuuri ega olnud fikseeritud selle reegleid. Ehkki «Kalevipoja» autor oli noorest east peale hästi tuttav rahvalauludega, kogus neid isegi oma elu jooksul hea hulga, ei õnnestunud tal omandada regivärsi teooriat. Ometi kasutas Kreutzwald vaistlikult kaunis õigesti enamikku neist kunstilistest võtetest, mis on omased sellele luulevormile.

Vaadeldgem õige lühidalt regivärsilise rahvalaulu ühe tähtsama elemendi — parallelismi — kasutamist Kreutzwaldi poolt «Kalevipoja» VI laulus, millest suurem osa on Kreutzwaldi enda värsistatud.

Parallelism on eesti regivärsilise rahvalaulu sisu organiseeriv vormielement. Kõrvutised, üksteisele järgnevad värsid valgustavad mingit nähtust, sündmust, olukorda või eset mitmest küljest või erinevast aspektist, väljendades üksikuid konkreetseid tajusid ning kujutlusi. Vastavalt laulude sisule, vastavalt laulu looja taotlusele tugevamalt või nõrgemini rõhutada käsitletavat ainet, sündmust või momenti, kujutada seda suurema või väiksema hulga üksikjoontega, esineb lauludes ka rohkem või vähem kordusridu. Niisugune paralleelvärsside arvuline mitmekesisus annab meie rahvalaulule erilise, omapärase ilu, missugusele asjaolule ka Kreutzwald ise 1861. a. tähelepanu pöörab:

«Arvast leitakse meie rahva lauludes üks mõtte, mis üksi seisab, vaid mõttel on ika kõige vähemalt üks, mõnikord kaks ja veel enam teisi tugiks kõrval. . . . — Kas näete, mis kunstlik ja kena laulu loomus! Katsugu seda mees ühes teises võõras keeles nõnda teha. Se saaks tale palju higi kulutama ja siiski jääks töö poolikuks ja mitmes kohas lonkama.»¹

Loomulikult tuleb seda Kreutzwaldi arutlust arvestada, asudes tema parallelismide analüüsimisele.

¹ Fr. R. Kreutzwald, Sippelgas. Teine jagu, Tartu 1861, lk. 32.

On tähelepandav, et lüürilised rahvalaulud — ja neid leidub meil enamuses —, mis nii sisu kui tunnete poolest on äärmiselt staatilised, koosnevad sageli paljorealistest parallelismidest. Seevastu on aga lüro-eepilised laulud, mille suuremal määral sündmustikku käsitlev sisu nõuab painduvamat vormi, üles ehitatud peamiselt 2-värsilistest mõtteriimidest. Muidugi esineb ka lüro-eepilises laulus sageli 3-, mõnikord 4- ja 5-, üksikjuhtudel isegi enamavärsilisi parallelisme, kuid tavaliselt moodustab 2-värsiliste mõtteriimide arv üle poole üldarvust.

Kui nüüd anda «Kalevipoja» VI laulu põhjal statistiline ülevaade parallelismidest ja kordusridadest, nii nagu Kreutzwald on neid kasutanud, siis on pilt järgmine:

940-st värsist (U. Karttunen'i andmetel² on nimetatud laulus ainult 23 rida, mis Kreutzwald on võtnud rahvalaulust) leiame:

korduseta ridu	269
2-värsilisi parallelisme	184
3- „ „	44
4- „ „	12
5- „ „	5
6- „ „	2
7- „ „	3
10- „ „	1
14- „ „	2
paaris- ³ „ „	15

Niisiis selgub, et 1) üksikvärsid moodustavad 28,6% ja parallelismidega on seotud 81,4% ridade üldarvust, 2) 2-värsiliste parallelismide hulk on suhteliselt vähene, nimelt 19,6%. Samal ajal on aga selles küllaltki lühikeses laulus esindatud mitmed paljувärsilised parallelismid. Niisugune kordusridade rohkus põhjustab ja suurendab laulu liikumatust, tegevuse raskepärasust ning aeglust.

Mitte ainult kordusridade arv ei anna jutustuse käigule suuremat või vähemat elavust, seda mõjustab loomulikult ka nende sisu. Kõigepealt on tähtis, mida korratakse, sest kordamine annab öeldule suurema rõhu. Kui selline rõhk langeb olulisele mõttele või väljendusele, määravale sõnale lauses, siis on see igati õigustatud, näiteks:

*Võttis mõõka vägevama,
Terariista tugevama.*

(VI 326—327.⁴)

Silmapilk tekib kujutlus võimsast, suurest tapariistast kangelase käes.

Iseloomustades vanale Kalevile valmistatud mõõka, mis hiljem

² U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905.

³ Paarisvärsilise parallelismi all on mõeldud niisugust väljendusviisi, kus mõte, mis on avaldatud kahes värsis, korratakse kahes järgmises.

⁴ Kasutatud on «Kalevipoja» 1961. a. ilmunud teaduslikku väljaannet.

etendab Kalevipoja elus saatuslikku osa, rõhutab autor selle erakordset vägevust koguni 14-värsilise parallelismiga. Märgitagu seejuures, et mõõga hinda loetlevatest värssidest kolme esimest leiame korduvalt ka algupärase rahvalaulus:

*Üheksa hüva hobuda,
Kaheksa karimärada,
Kümme paari härgasida,*

Neile lisab Kreutzwald omalt poolt sõjariista hindamatu väärtuse tähistamiseks veel 11 rida:

*Kakskümmend lüpsilehmada,
Viiskümmend paremaid vasikaid,
Sada säilitist nisuda,
Poolteist paati odrateri,
Rohke laeva rukkisida,
Tuhat vana taalerida,
Sada paari paaterida,
Kakssada kuldarahada,
Sületäie sõlgesida,
Kuningriigi kolmandiku,
Viie neitsi kaasavara.*

(VI 356—369.)

VI laulus esineb sama 14-värsiline parallelism kokku kahel korral. Kahtlemata täidab rikkalik loetelu oma ülesande, andes meile selge pildi tohutu mõõga hinnast, kuid ühtlasi pidurdab suurel määral lugulaulu tegevust. Tänapäeva lugejale tundub süžee arenemine pahatihti otse takerduvat parallelismide rägastikus, seda enam, et ka peaaegu igale vähem tähtsale värsile või lauses esinevale sõnale kaasneb rida või paar kinnituseks, näiteks:

Kuulsat mõõga kuningada

*Vana Kalevide taati
Enda tarbeks käskind teha,
Voolsal hoolet valmistada,
Targal kombel toimetada.*

(VI 384—389.)

Kuigi viimased kaks kordusrida näitavad, missuguse erilise hoolega on vanale Kalevile mõõka valmistatud, näib objekti mitmekordne varieerimine venitusena ning mõjub igavalt.

Rahvalaulus on reeglipärane nähtus, et parallelismi kordusread kasutavad tingimata peavärsi poolt loodud pildile lähedasi kujutlusi. Sageli ei saa me Kreutzwaldile selles suhtes midagi ette heita:

*Kuu on uksena eessa.
Päike laela läikimaies,
Tähed toassa tantsimaies,
Vikerkaar vibuna varjuks.*

(VI 927—930.)

Antud loetelu igas värsis on toodud taevakeha või taevas esinev nähtus kui lauliku kambrit kaunistav element. Seejuures on *päike-kuu-tähed* täiesti ootuspärane ja rahvalaulus korduvalt esinev kolmik, *vikerkaar* selles ühenduses on aga autori poolt juurde toodud. Parallelism tervikuna iseloomustab vaese mehe eluaset paigana, mille katus ja seinad ei varja mingeid loodusnähtusi.

Omamoodi huvitav on ka järgmine parallelism:

*See on lauliku tubada,
Kehva mehe kambrikene,
Vaese mehe varjukene.*

(VI 924—926.)

Laulikule toodud paralleelsõnad pärinevad siin eri valdkonnast, ei ole võetud samalt alalt. Autor näib aga olevat veendunud — ja seda õigusega, kui arvestada tollaegseid olusid — et laulik, poet on ühtlasi vaene mees, kehv mees; seega võiksime nimetada eespool toodud näidet loogiliseks parallelismiks.

Kuid mõnikord eemaldub Kreutzwald rahvapärasest parallelismiuususest või haarab võrdlusi liiga kaugelt ja kaotab sellega mõtteriimilt oodatava sisulise terviklikkuse:

*Tera seitsmest teraksesta,
Rootsi raua rahnudesta*

(VI 433—434.)

Terase paralleeliks on siin toodud Rootsi kaljurahnud, millest rauda raiutakse. Selline võrdlus ei ole ei ootusega rahvapärane, pealegi viib mõtte antud tegevusest liiga kaugemale. Toodud näites on ilmset mõju avaldanud alliteratsiooninõue.

Vahel seisame üldse küsimuse ees, kas ja kuivõrd meil ongi tegemist parallelismiga. Vaatleme näiteks järgmisi sisult veidi ebamääraseid, kuigi loogiliselt arusaadavaid ridu:

*Kena oru keske'ela
Peitelikus puie varjus.*

(VI 158—159.)

Neid värssse pole võimalik käsitleda tavalise mõtteriimina, sest kumbki värss annab erineva määratluse; samas näib aga mõlemaid ühendavat sisuline parallelism, nimelt varjulisuus, peidusolek. Kee-rulisem on järgmise 6 rea analüüs:

*Pidu kestis seitse päeva,
Seitse päeva puhkas lõõtsu,
Puhkas vasar, aluspakku;
Puhkasivad raua pihid,
Sepa pojad, sellikesed,
Puhkas vana Soome seppa.*

(VI 550—555.)

Kaht esimest värssi ühendavad sõnad «seitse päeva»; niisugust ühe sõna või sõnadepaari kordumist eelneva rea lõpul ning järgmise algul leiame eesti rahvalaulus sageli ja see epanastroof annab laulule eriliselt meeldiva rütmi. Ka väljendavad mõlemad värssid sisuliselt umbes sama mõtet, kuid kummagi aluse ning öeldisena esinevad väga erinevad mõisted. Vaadeldes kogu gruppi tervikuna, näeme, et peale esimese on kõigis värssides öeldis *puhkama* mingisuguses vormis ning nad moodustavad seega ehtsa mõtteriimi. Siiski mõjub segavalt verbi tarvitamine kord ainsuses, kord mitmuses. Võõrastavalt kõlab teiste vahel eelviimane värss (*sepa pojad, sellikesed* — värss moodustab ka ise parallelismi), mille öeldis on mõeldav.

Kõige olulisem erinevus rahvalaulust, mis Kreutzwaldil üsna

sageli esineb, on anžambmaan, millega rikutakse ühe värsi kui mõttelise terviku seadust. Parallelismis asetseb sel juhul üks lause-liige (näit. öeldis) ühes, teine (näit. objekt) teises värsis:

*Kas, kui lookes, kargab kohe
Silmapilgul jälle sirgeks.*
(VI 273—274.)

*Ma ep raatsi kallist rauda,
Valmistatud vaenuriista
Katsekaubaks kulutada,
Kange käele mängiks anda.*
(VI 308—311.)

Leiame hulgaliselt värsipaare, mis samal viisil on konstrueeritud:

*Siis ta püüdis silmasihil
Tulijada tunnistada,
Mõtte mõõdul mehepoega
Sugudelta seletada.*
(VI 204—207.)

*Tulid tuulest tuisatelles
Mõnusamad mõttekesed,
Ärkasivad õhukesest
Osavamad arvamised.*
(VI 9—12.)

Ometi esineb samas laulus värsipaare, mille ülesehitus ei eksi rahvalaulu selle seaduse vastu. Olgu näiteks järgmine loetelu, mis näitab, kui keeruline ja vaearikas oli Kalevi võimsa mõõga karastamine:

*Üks oli vesi Viru merest,
Märja lausa Soome merest;
Teine vesi Peipse järvest,
Märja Pihkva rajadelta;
Kolmas Virtsu järve vesi,
Märja muiste järve jälgilt;
Neljas oli neitsi vesi,
Märja Ema lätekesest;
Viies vesi Koiva jõesta,
Märja Läti luhadelta;
Kuues vesi Võhandusta,
Märja püha piiredelta;
Seitsmes selge vihmavesi,
Märja pilve paisutusest.*
(VI 417—430.)

Siinkohal pangem tähele ka autori oskust rakendada rahvalaules eelistatud arve: kolme, seitset — nagu äsjatoodud näites — ja üheksat.

Muude «Kalevipoja» vormiliste iseärasuste hulgas mõjub kindlasti segavalt Kreutzwaldi omapärane keel, eriti kui seda kasutatakse kõrvuti grammatiliselt ebaõigete vormidega, näiteks:

*Tuikuv-sammul tormadessa
Vankus Kalev väravasta.*
(VI 730—731.)

*Peasis metsa paksustikust,
Sai ta laia lagedale.*
(VI 80—81.)

*Sea kaup ei kotis sünni,
Mõrsja kaup ei ukse tagant
Pilkus-pimeduse peidust —
Kui see lonkru hobu kaupa,
Sõgesilma vahetused.*

(VI 248—252.)

Samuti raskendavad eepose mõistmist mõningad arhaismid, mis küll Kreutzwaldi ajal võisid veel vähesel määral kasutusel olla:

*Saare taati sahkadelles**

Palgalisi palumaie:

(VI 800—801.)

Nende säilitamine lugulaulus on muidugi hinnatav, aga nad vajavad seletust.

Ei saa siinkohal jätta tähelepanu osutamata ühele moodusele, mille abil Kreutzwald lahendas endale võetud lugulaulu värsistamise ülesannet. See ei olnud, tõsi küll, võtte, mis on lubatud regivärsilisele rahvalaulule, kuid Kreutzwald võttis selle omaks ja kasutas niivõrd sagedasti koos parallelismiga, et selle otstarvet ning eesmärki on huvitav lähemalt uurida. Kõigepealt esitagem mõningad näited:

*Seisis päeva mure paelus,
Kaksi kurvastuse kütkes,
Lese eide leinamisel:*

(VI 2—4.)

*Peaksin mõõka muretsema,
Sõasahka sobitama
Vaenlaste vastaseksa.*

(VI 19—21.)

*Eksis mööda männimetsa,
Eksis päeva, eksis kaksi,
Kautas kolmandama päeva
Oige teede otsimisel.*

(VI 31—34.)

Ei saa kuidagi öelda, et eespool toodud värsigrupid oleksid parallelismid, sest iga rühma viimane värss ei kujuta endast eelmise mõttelist kordust ja on ka vormi poolest veidi erinev; ometi ei saa me aga nimetatud viimast värssi lahutada eelmistest, mis moodustavad mõtteriimi. Nagu näha, on parallelismile järgneva värssi ülesandeks motiveerida antud tegevust või situatsiooni. Kahtlemata oli mõtte väljendamine niisuguse kunstluulele omase võtte abil autorile kergem ja lihtsam; seda — nagu varem mainitud anžambmaanigi — kasutades lähtus Kreutzwald soovist muuta vana vormi paindlikumaks, seda vajalikul määral täiustada, edasi arendada. Samal ajal põhjustas nimetatud nähtus «Kalevipoja» vormilist eemaldumist eesti regivärsilisest rahvalaulust.

Hoolimata niisugustest kõrvalekaldumistest tabas Kreutzwald mõnigi kord rahvalaulule omaseid kunstilisi võtteid, mille tulemuseks olid keerulise konstruktsiooniga mõtteriimid. Näiteks järgmine

* juttu sahkama — pajatama.

julge ja hoogne parallelism, milles leiame rahvalauludest tuttavat sõnade omapärast kordust:

*Sealtap tulda topitie
Lõõtsu suhu sunnitie,
Pehmitie, pinnitie,
Pehmitie tule päistel,
Pinnitie peenemaksa,
Tautie tugevamaks,
Karastie kõvemaksa.*

(VI 183—189.)

Näeme ka kliimaksit:

*Vihmatuule vingumine,
Rahetuule röökimine,
Marutuule mõuramine.*

(VI 454—456.)

Oskuslikult ja õigesti kasutab Kreutzwald rahvalauludes tihti esinevaid stereotüüpeid väljendeid, mille rahvapäraseid elemente ta oma eesmärkidele kohandab, näiteks:

*Oata, oota, poisikene,
Anna aega, vennikene!*

(VI 341—342.)

Tere, seppa; Taara appi

(VI 198.)

Mis jääb järel, jätke jälle:

(VI 897, 904.)

Kokkuvõttes peab avaldama tõsist tunnustust Kreutzwaldi õigele ja avarale arusaamisele parallelismi osast eesti regivärsilises rahvalaulus. Kui arvestada teose sünniaastatel meie maa kirjan-
duselus — kuivõrd seda nii võib nimetada — valitsenud romanti-
list kallakut ning autori enda valdavalt lüürilist meelelaadi, peame
mõistma üht «Kalevipoja» ülesehituse olulisemat omapära. Mitte
kogemata, mitte aine puudusest ei ole tingitud «Kalevipoja» sõna-
ohtrus, kordusvärsside kuhjumine ja igavalt veniv tegevus: Kreutz-
wald püüdis regivärsi eeskujul, regivärsi vaistlikult tabatud vahen-
ditega lahendada kõik lugulaulu loomisel esilekerkivad probleemid,
omamata varasemat rahvalauliku kogemust või teoreetilist alust
selleks tegevuseks. Juhtus siis, et mõistes parallelismi kordusridade
ülesannet olulise, erakordse, emotsionaalse jne. rõhutamisel või
väljatoomisel, kasutas «Kalevipoja» autor teadlikult ja tahtlikult
isikute, esemete, sündmuste, meeleolude jne. kirjeldamisel niisugusel
suurel hulgal paljuvärsilisi parallelisme. Ei saa eitada, et nime-
tatud asjaolu muudab teose pealiskaudsele lugejale mõnevõrra
igavaks; samas tuleb aga mõnda, et autor kasutab parallelisme
kindla mõttega, taotlusega saavutada seatud eesmärki. Põhiliselt
on see tal korda läinud.

НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ НАД ПАРАЛЛЕЛИЗМОМ В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ» ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА

А. Коэметс

Резюме

Фр. Р. Крейцвальд правильно понял организующую роль параллелизма в эстонской народной песне. Учитывая значение повтора строк при подчеркивании или выделении существенного, необычайного, эмоционального, автор «Калевипоэга» сознательно употреблял в изображении лиц, вещей, событий и настроений многострофный параллелизм. Обилие такого повтора строк, как известно, обуславливает и увеличивает статику и малую динамику эпоса.

Крейцвальд развил параллелизм дальше в направлении большей гибкости. Следует признать мастерство Крейцвальда в создании прекрасных групп параллелизмов, которые по своей сложности конструкций, живости ритма, многокрасочности картин не уступают народным песням.

EINIGE BEOBACHTUNGEN ÜBER DEN PARALLELISMUS IN F. R. KREUTZWALDS «KALEVIPOEG»

A. Koemets

Zusammenfassung

Fr. R. Kreutzwald hat die organisierende Rolle des Parallelismus im estnischen Volkslied richtig verstanden. Die Aufgabe der Wiederholungsverse bei der Hervorhebung und Betonung des Wesentlichen, Außerordentlichen, Emotionellen gut begreifend, hat der Autor bei der Schilderung der Personen, Gegenstände, Ereignisse und Gemütszustände absichtlich reichlich vielversige Parallelismen gebraucht. Die Vielfältigkeit der Wiederholungsverse aber bedingt die Statik und geringe Dynamik des Epos.

Den Parallelismus hat Kreutzwald zur größeren Biegsamkeit weitergebildet.

Man muß die Geschicklichkeit Kreutzwalds bewundern, da er großartige Gruppen von Parallelismen geschaffen hat, welche weder in der Kompliziertheit der Konstruktion noch im Schwung des Rhythmus und in dem Farbenreichtum des Bildes denen des Volkslieds nachstehen.